

Információs Bábel – a kelet-európai átmenet információgazdasági nézőpontból

A TMT szerkesztősége a szerző előzetes "vallomásának" közzétételével ajánlja ezt a lendületesen megírt, ám annál elgondolkodtatóbb tanulmányt t. olvasói szíves figyelmébe.

"Néhány hónappal ezelőtt tanulmányt írtam egy – az Egyesült Államokban kiadandó – monográfia számára. Aggályos természetű lévén, az angol szöveget – ellenőrzés céljából – megmutattam egy nálunk vendégeskedő amerikai kollégának. Hozzájutva a kéziratához, elborzadtam a kérdőjel- és felkiáltójel-halmaztól, amit a margón találtam. Rossz volt a fordító? Ellenkezőleg, a fordító kitűnő munkát végzett! Nem volt baj sem az igeidőkkel, sem a szórenddel. Amerikai olvasó számára azonban tökéletesen érthetetlen volt például, hogy miért nem működhet nálunk gmk a kereskedelem, miért baj az, ha egy vállalat »vegyeskereskedés«, miért kell »anyagilag« ösztönözni a vezetőket, miért nem elég motiváció maga a vezetői poszt a több és jobb munkára..., és sorolhatnám akár egy cikk terjedelmében is kollégám »értetlenkedéseit«.

Újra megtapasztaltam, mint már annyiszor korábban, hogy gazdaságunk logikája tökéletesen felfoghatatlan a piacgazdaságban felnőtt emberek számára. *Ugyanazok a szavak nem ugyanazt jelentik. Az információk nem információk, a jeleket dekódolni kell. Minden szavunkhoz lábjegyzetek és útmutatók szükségesek, ha egyáltalán számot tartunk arra, hogy érthetőek legyünk.*"

Nyelvjáték – avagy játszd újra Kelet-Európa!

"Íme e nép egy, s az egésznek egy a nyelve, és munkájának ez a kezdete, és bizony semmi sem gátolja őket, hogy véghez ne vigyenek mindent, amit elgondolnak magukban." ([1] 13. p.) Veretes bibliai szavakkal így fogalmazhatnánk meg a koherens gazdasági rend kiépítésének információgazdasági feltételeit. Ezek a feltételek azonban még felködleni sem látszanak a jelenlegi magyar – és még kevésbé a kelet-európai – gazdasági valóságban. Ellenkezőleg, megkezdődött a különböző "gazdasági nyelvek" nagy keveredése. Az utóbbi fél-egy évben nem kell tenge-
rentúli szellemi kalandba bocsátkoznunk ahhoz, hogy a gazdaságban ne értsük meg egymást. Kelet-Európa gazdasági rendje felbomlott; a régió Bábellé változott.

A jelenséget Wittgenstein – önmagában is többrétegű és többértelmű – *nyelvjáték* fogalmával lehet megragadni. "A nyelvjátékok – ahogyan a Wittgenstein-elemző Neumer Katalin megfogalmazza – *egyik esetben sem pusztán* a szűkebb értelemben vett *nyelvet* jelentik, *hanem* azt a velük szorosan összefonódó *cselekvések*, a hozzájuk kapcsolódó *intitúciók, kultúra* relációjában tekintik" ([2] 209. p.). Ha ebben a wittgensteini megközelítésben kíséreljük meg értelmezni azt, ami Kelet-Európában – nálunk és velünk – történik, akkor *gazdasági nyelvjátékváltásról és nyelvjáték-keveredésről beszélhetünk*. Ez azonban *nem egyszerűen a gazdasági fogalomtár* – könyvtárosok, lexikonszerkesztők, adatbázis-kezelők számára is nagy kihívást jelentő – kicserélődését, és egyben – reméljük csupán átmeneti – megzavarodását, inkonzisztenssé válását jelenti. Nem csupán arról van tehát szó, hogy miközben "letiltjuk" a szocialista országok vagy a tervgazdaság címszót, gyakrabban használjuk például a franchise vagy a buy-out² kifejezéseket, hanem emögött a gazdasági valóság is visszavonhatatlanul megváltozik.

A franchising nem csupán egy új fogalom, több önmagánál: új életmodell. A gyerekek nem kapnak többé vajas kiflit a bölcsődében (cselekvési változás), mert a bölcsőde bezár (intézményi változás), hanem jó esetben egy "Big Mac"-et fogyaszthatnak (cselekvési változás) a franchising egyik első fecskéjénél: McDonald's-nél (intézményi változás). Rosszabb esetben szüleikkel elmennek (cselekvési változás) az egyház által fenntartott ingyenkonyhára (intézményi változás), ahol hozzájut-

¹ Persze egyáltalán nem csak a gazdasági "szótár" változik meg, hanem a politikai, a filozófiai nyelv úgyszintén, a nyelv mint szerves egész. Az, hogy itt gazdasági nyelvjátékról beszélünk, egyedül annak tudható be, hogy e cikk szerzője közgazdász.

² Önmagában is megérne egy misét, hogy a piacgazdaság többnyire angol nyelvű szóképletét hogyan ültetjük, illetve hogyan és miért nem ültetjük át magyar nyelvre. A franchisingnek, illetve a franchise-nak legjobb tudomásom szerint még ma sincs magyar megfelelője, a buy out-ra pedig olyan szó-torszülöttek kerülnek forgalomba, mint a vezetői "kivásárlás". Ha a magyar közgazdász-társadalom úgy döntene, hogy ragaszkodik a magyarításhoz, akkor nyelvújítás méretű feladattal kellene megbirkóznia.

hatnak egy tényező leveshez. Amikor tehát a könyvtárakban regisztrálni kezdik a szaknyelvi fordulatot – például úgy, hogy a franchise önálló címszóvá válik –, és gyorsan nő az e tárgyszó alá tartozó közlemények száma, akkor e mögött, ettől elválaszthatatlanul megvalósulnak az előbb csupán felvillantott – a valóságban azonban nyilván sokkal több rétegű és komplikáltabb – cselekvési és intézményi "újítások".

A véletlen érdekes "mérőszámot" adott kezembe a nyelvjátékváltás intenzitásának érzékeltetésére. Ismerősöm, aki a magyar gép- és gyorsíró-válogatott keret tagja, beszámolt arról, hogy egyik legutóbbi megmértetésükkor átlagosan 20–30 százalékkal esett a teljesítményük gyorsírásból. Parlamenti szövegeket írtak, és könnyű elképzelni, hogy *Torgyán József* szájából nem ugyanazokat a gazdasági kulcsszavakat *hallották*, mint két évvel ezelőtt *Dudla József* szájából. Így kis túlzással legfeljebb a József szó gyorsírójelét tudták használni "kéznél levő" rövidítéstárukból. A nyelvjátékváltás első kézzelfogható következménye az információs szektorban feltehetően hatékonyságcsökkenés lesz.

Nyelvjátékzavar

A nyelvjátékváltás a gazdaságban szükségszerűen nyelvjátékzavarral jár együtt. A zavar részben abból is adódik, hogy a "régí nyelv", s mögötte a régi cselekvési klisé ugyancsak beette magát az agyakra, és ezért az új szereplők is gyakran fordulnak régi klisékhez.

Ennek illusztrálására számtalan példát hozhatnánk. Elegendő azonban itt – éppen közismertsége miatt – csak egyetlenegyre utalni: az átmeneti gazdaság miniszterelnöke, *Antall József* szinte kísértetiesen ugyanúgy reagál a "gazdasági válság" tényét és szóhasználatát illetően, ahogyan a valósággal való kapcsolatát már teljesen elvesztett *Kádár János* annak idején, vagyis a "szabad szemmel" látható tények ellenére állítja: nincs válság a magyar gazdaságban, csak részleges válságjelenségek vannak.

Teljesen félrevezető lenne azonban, ha e formai hasonlóság miatt összemoznánk a két "nyelvjáték"-jelenséget. Hiszen mint köztudott, a Kádár-korszakban ennek az eufemizmusnak komoly cselekvési konzekvenciái voltak. Még a napi sajtóban sem lehetett leírni a válság szót, nemhogy válságkezelő programokat összeállítani. Ma viszont – az előbbi eufemizmus ellenére – valóságos inflációja van a válságkezelő programoknak.

Árnyaltan kell tehát elemeznünk a valóságot, hogy megállapíthassuk: mekkora az egyes nyelvek súlya a nyelvjátékok Babelében. Hiszen nemcsak régi nyelvről és új nyelvről, régi és új információs kódrendszerrel beszélhetünk az előbbi átfogó értelemben, hanem a gazdasági nyelv szubkultúrájáról is. Nemcsak a mai kormányhivatalnok beszél és cselekszik más (de részben persze nem teljesen más) nyelv-

játékrendszerben, mint a tegnapi, hanem a vállalkozó is más nyelven beszél, mint a politikus vagy a tudós.

Igen nagy leegyszerűsítés lenne azonban mindazt, ami történik, úgy értelmezni, hogy most áttérünk tervgazdasági nyelvről piactudományi nyelvre. Sokkal találóbb, ha úgy fogalmazzunk, hogy kelet-európai parancsgazdasági anyanyelvünket próbáljuk – a történelemben nem először, meglehet nem is utoljára – megújítani a nyugati nyelvi elemek befogadásával.

A gazdasági kultúra, a gazdasági nyelv ugyanis jóval mélyebbre ereszti gyökereit 40 év felszíni fedőrétegénél. A kelet-európai gazdasági "nyelvjáték" olyan markáns elemei, mint az állam túlsúlya a nyelvjáték szabályainak meghatározásában, a nyelv "államosítása", az egyéni kezdeményezés és felelősség elnyomása³, a szabályok relativitása és gyakori változtatgatása – éppen a hatalom, az uralom kinyilvánítása érdekében – nem csupán a szovjet befolyás következménye.

E markáns nyelvjátékelemek nem tűnnek tehát el a külső kényszerek alóli felszabadulással, az új gazdasági hatalom megszerveződésével. Csak aki nem ismeri Kelet-Európa történetét, annak lehet meglepetés, hogy *Lech Walesa* felhatalmazást kér a gazdaság *rendeleti úton* való kormányzására, vagy az a szembeszökő tény, hogy Magyarországon magát a privatizációt is mennyire "államosították", sőt ez az egyike a legerősebben "államosított" folyamatoknak.

Paradox módon nemcsak hogy messzemenően centralizáltan bonyolítják le a gazdasági hatalom decentralizálását, hanem vonakodva is. A vonakodásról tájékoztat benünket az az adat, hogy az Állami Vagyonügynökség (ÁVÜ) tavalyi 5 milliárdos⁴ "szerény" privatizációs tervéből mindössze 500 millió Ft értékű valósult meg. Tehát a tervezett egytizede. Idén pedig a tervezett 40–45 milliárd privatizációs bevételből májusig (!) mindössze 5 milliárd folyt be jórészt devizában az ÁVÜ kasszájába. Az előprivatizációs program – ahogy a *Világgazdaság* című gazdasági napilap írja – elégtelenre vizsgázott, a mintegy 7 ezer üzletből eddig 95-nek sikerült új gazdát találnia. ([3] 1–2. p.)

Az már ráadás, hogy az "államosított privatizáció" ugyanúgy voluntarista módon folyik, mint annak idején az államosítás: "A Tulajdonosi és Privatizációs Bizottságnak az állami, illetve nemzeti tulajdonban hagyni tervezett vállalatok listájáról folytatott ülésén nevetséges és háborzongató volt látni, hogy *szinte minden tárgyismeret* nélkül, pusztán véleke-

³ Elegendő ennek érzékeltetésére csupán arra utalni, hogy mennyire "egyéniellenes", mennyire "központi klisékhez" igazodó a gazdasági-politikai nyelv megújítása is. Az "Európához csatlakozás", a privatizáció, a szociális piactudomány és más unos-untalanul hangoztatott fordulatok megint csak az egyéni megítélés, az egyéni látásmód hiányára utalnak.

⁴ Az 5 milliárdot a 2 billió állami vagyonhoz kell mérni. Ha ilyen tempóban haladna a dolog, 400 év alatt már véget is érhetne az állami tulajdon lebontása.

désre alapozva folyt a vita a listát szűkíteni akarók és megtartók között” – írja le a voluntarizmus⁵ tobzódását *Karsai Gábor* [4].

Valószínű, hogy a gazdasági nyelvjátékelemek között ma már nem fordul elő a voluntarizmus, ami 20–30 éve az egyik “legdivatosabb” nyelvjátékelem volt. Az előbbi értékelés azonban óvatosságra int, a szavak kicserélődése nem minden esetben és nem feltétlenül jelenti a mögöttük lévő valóságkelemek “kicserélődését”.

Természetesen nemcsak a vagyönügynökök büne, hogy egy ilyen fontos lépés megtételekor nélkülözzük azokat az információkat, amelyek a tárgyyszerű és okszerű döntéshez szükségesek lennének. Mégis fel kell figyelniünk két tipikus jelenségre, az egyiket az információ és a valóság közötti szakadékknak (divatos angol szóval gapnek), a másikat jelentéstorzulásnak nevezhetnénk. Mindkét jelenséggel számolnunk kell, információfeldolgozóknak és -felhasználóknak egyaránt.

Érdemes lenne regisztrálni a gazdasági szakkifejezések előfordulási gyakoriságát a napisajtóban és a szakközleményekben. A privatizáció kifejezés minden bizonnyal igen előkelő helyen szerepelne a listán, ha ugyan nem mindjárt az első helyen. A privatizáció súlya, jelentősége a közleményekben azonban kiáltó ellentétben van valóságos súlyával, a privatizáció előbb jellemzett siralmas gyakorlati eredményeivel. Ezért nehéz a külső szakértőknek – akik pusztán másodlagos, “előfeldolgozott” információkra hagyatkozhatnak – megítélni, hogy mi is történik valójában Kelet-Európában. Továbbra is számolnunk kell ugyanis a szavak és a valóság közötti szakadékkal.

Mi micsoda?

Ennél is nagyobb zavart okoz azonban az információk torzulása: az a jelenség, hogy ugyanazok a szavak nem ugyanazt jelentik Keleten, mint Nyugaton. Erre megint csak számtalan példa hozható fel.

A “leasing” elterjedt magyar változata például annyira elűt a Nyugaton megszokott lízingtől, hogy még csak nem is emlékeztet rá. Magyarországon ma gomba módra szaporodnak a lízingcégek. Elterjedésüket azonban nem az mozgatja, hogy a kezdő vagy valamilyen okból pénzzavarral küszködő vállalkozók bérbe vesznek egy gépet, amelynek megvételére, a

⁵ A példátartat tovább szaporíthatnánk. Nagyon gyakori, hogy a Vagyonügynökség képviselői egyáltalán nem ismerik azt a vállalatot, amelynek ügyében döntenek, de gyakran azokat a gazdasági tényezőket sem, amelyek jelentősen befolyásolják az ingatlan értékét. A szinte állatorvosi lónak tűnő privatizációs “eset”, a Ganz Danubius példája ezt mindennél ékebben bizonyítja. A hajógyári szigetet a Magyar Hitelbank mint hitelező jelzáloggal terhelte. A sziget privatizálásával megbízott “vagyonügynök” a bankszakemberek nem kis derűtségére azt nyilatkozta, hogy nem baj, adjuk el a szigetet így, azután majd meglátjuk, mi lesz a jelzáloggal.

vételár egy összegű kifizetésére nem is gondolnak, hanem az, hogy adózási szempontból kedvezőbb, ha a cégek lízingelnek, mintha nyereségből beruháznának. Előfordul, hogy egy gazdasági szervezetnél beszerznek egy gépet, amire szükségük van, majd utólag megbíznak egy lízinggel foglalkozó céget, lízingelje számukra, hogy ne kelljen azt beruházásként elszámolni. A cég számára annak ellenére “kifizető-döb” a lízing, hogy Magyarországon irreálisan magas lízingdíjakat számítanak fel.

Ismét egy példa arra, hogy az állam mennyire sorsdöntő a nyelvjátékszabályok meghatározásában. A lízing, amely az 1976-os közgazdasági szótárban még nem is szerepel, aligha lenne ma a gazdasági szótár markáns eleme, ha az állam ösztönözné, nem pedig korlátozná a beruházásokat.

A lízing korszerű forma, mögötte azonban Magyarországon egy nagyon is régi tartalom van, amit annak idején “szabályozóopporitizmusnak” neveztek a reformközgazdasági irodalomban. A lízing elterjedését nem a gazdasági ésszerűség, hanem a szabályozók kikerülésének “ösi” vágya mozgatja. Ha azonban a lízing nem is valóságos gazdasági jelenség, inkább a beruházás “szabályozó-konform” álneve, a lízingcégek nyeresége annál valóságosabb. És persze valóságos az a nyereség is, amelyet a lízingszolgáltatást igénybe vevő vállalatok el tudnak rejtetni az állam elől.

A vállalat opporitus módon “alkalmazkodik”: az irracionális környezethez irracionális döntéssel igazodik, és az adott körülmények között számára ez lesz “racionális”.

Van azonban ennek egy további folyamánya. Mivel a cégek beruházás helyett a lízinget választják, a beruházás kisebbnek, a folyó költségek pedig nagyobbak mutatkoznak a valóságosnál. De hogyan lehet akkor a beruházásokat akár monetáris, akár fiskális eszközökkel szabályozni, ha a szabályozók nem tudják, mekkora a beruházás valójában. Ez már átvezet bennünket egy másik kérdéshez: a statisztikai információzavar kérdésköréhez.

Statisztikai slamasztika

Egy korábbi tanulmányomban [5] azt kíséreltem bizonyítani, hogy a “régi” társadalmi-gazdasági rendszer nemcsak hogy nem információs társadalom, hanem inkább dezinformációs társadalomnak nevezhető az információk félrevezető, hamis – sokszor szándékosan meghamisított – volta miatt (lásd [6]). Ha ez többé-kevésbé helytálló megállapítás volt arra a szisztémára, akkor az átmeneti gazdaságot még nagyobb joggal nevezhetjük dezinformációs rendszernek. Az átmenettel szükségképpen együtt járó “nyelvjátékzavar” még abban az esetben is erodálja az információ jelentését és tartalmát, ha az információközlő és -gyűjtő szervezetek nem akarják szándékosan eltorzítani a közölt adatokat. Különösen nagymérvű erózió figyelhető meg a statisztikai

adatok valóság tartalmában, amint arra a beruházási statisztikával összefüggésben előbb már utaltunk.

A számok jelzésértékének erőteljes csökkenése részben abból adódik, hogy a korábban kialakult statisztikai módszerek és statisztikai "megfigyelési pontok" az átmeneti rendszerben nem adekvátak; úgy és ott mérnek, ahogy és ahol a viharos változások nem ragadhatók igazán meg. 1990 decemberéig a gazdaságstatisztika a vállalatok által szinte kizárólagosan leadott statisztikai jelentéseken nyugodott. Az ezres nagyságrendben fellelhető – rendszerint külön statisztikai osztállyal "felszerelkezett" – nagyvállalatok számára nem volt gond a statisztikai kódlapok kitöltése. Ráadásul a "jelentésgyártás" véreben volt ezeknek a vállalatoknak, amelyek sokkal inkább a gazdasági bürokrácia meghosszabbított karjaként, semmint üzleti szervezetként működtek.

A 80-as évek elejétől (1982-től) kezdve évről évre szaporodott a *kissszervezetek* száma, 1990 végére már százezres(!) nagyságúvá vált. Ehhez hozzáadódik még 300–400 ezer egyéni, illetve családi vállalkozás, mely utóbbi szám állandó mozgásban van, a kis magánvállalkozások magas születési és halálozási rátája miatt [7]. Míg 1000–2000 – erre felkészült – cégtől gyakran lehet sok adatot kérni, ugyanez nem képzelhető el 5–600 ezer "vállalkozásról". Itt nem egyszerűen mennyiségi különbségről van szó, ilyen nagyságrendű objektum megfigyeléséhez – mint az közismert – egészen más *módszerek* szükségesek, mint a kis számosságú "sokaságok" statisztikai feltérképezéséhez. A külkereskedelem-statisztikában éppen emiatt tértek át 1991-től a vállalati jelentéseken alapuló megfigyelés helyett – az egyébként a fejlett országokban szokásos – vámbizonylatokon alapuló statisztikára. Az állás azonban a hibalehetőségek olyan gyakoriságát hozta magával – az űrlapok helytelen kitöltése miatt –, hogy az a külkereskedelmi szakértők szerint akár 2–300 millió dolláros eltérést is okozhat a kereskedelmi mérlegben. Januárban – az áttérés első hónapjában – a vámbizonylatok 60 százaléka (!) hibásan volt kitöltve [8]. Bár később ez az arány mérséklődött, a külkereskedelem-statisztika még ma is inkább becslésnek, semmint a valóságos forgalom regisztrálásának számít.

A szervezetek nagy száma általában a mintavételes eljárást helyezi előtérbe a teljes körű adatfelvétel helyett.⁶ Csak hogy ebben az eljárásban a gazdálkodó szervek esetében nincs tapasztalata a KSH szakembereinek.⁷ Emellett a megfigyelt egységek adatszolgáltatása is akadozik.⁸ A KSH egyelőre még nem tud megbirkózni ezzel a problémával. Pedig a módszert már feltalálták. Az amerikai agrárstatisz-

tikát a farmgazdaságok egy százalékára alapozták, e farmokról azonban igen részletes felvétel készül. A farmerek hagyják magukat átvilágítani – adóelengedés fejében. Ez a módszer nálunk is megbízható adatokat szolgáltatna a kissszervezetekről, akik – adózási okokból – valószínűleg másként soha nem szolgáltatnának "valóságközeli" adatokat gazdálkodásukról.

A hagyományosan gyűjtött adatok nyilvánvalóan egy korábbi korszak fontossági sorrendjét fejezik ki, és szinte egyáltalán nem adnak megfelelő felvilágosítást olyan "forró" jelenségekről, mint például a munkanélküliség. A foglalkoztatásról a népszámlálás során szerez részletesebb információkat a KSH, de ez nyilvánvalóan nem elég a napról napra akutabbá váló foglalkoztatási problémák kezeléséhez. Ezért a Munkaügyi Minisztériumnak ki kell építenie a saját adatgyűjtési rendszerét.⁹ Addig azonban, míg ez a rendszer nem működik, és csak találgatni lehet, hogy a jelenlegi 3–4 százalékos munkanélküliség milyen "részhalmazokból" tevődik össze¹⁰, aligha kezelhetők, aligha prognosztizálhatók a foglalkoztatási problémák.

A "mit és hogyan mérjünk", "miként interpretáljuk a nyert adatokat?" – kérdés óriási kihívás mind a statisztikusok, mind pedig a gazdaságelemzők számára. A 80-as évek elején-közepén például az induló kisvállalkozások száma még viszonylag jól jelezte a kisvállalati "boom" erejét, a kisvállalkozások súlynövekedését a gazdaságban. Évről évre jelentősen emelkedett mind a kissszervezetek, mind az egyéni-családi vállalkozások száma, és ez egyértelműen jelezte a vállalati struktúra kedvező irányú elmozdulását. Az már azonban teljesen félrevezető, ha például a 90-es évek elején a vegyes vállalkozások számából, pontosabban számnövekedéséből próbálunk meg következtetéseket levonni a magyar gazdaság "internacionalizálódására", a működő tőkebeáramlás mértékére.

Márpedig gyakran olvashatunk elragadtatott nyilatkozatokat, hogy mennyire felerősödött a külföldi befektetők érdeklődése Magyarország iránt, hiszen – és ez igaz – a környező volt szocialista országokhoz képest ide áramlott a legtöbb tőke. Másrészt – és ez is igaz – egy-két év alatt meghúszszorozódott, vagy több mint húszszorosára nőtt például a vegyes vállalatok száma. Míg 1988-ban ez a szám 200 volt,

⁶ A kiskereskedelmi forgalmat például a korábbi teljes körű vállalati adatfelvétel helyett ma 12 ezer bolt és szolgáltatóhely részletes statisztikai feltérképezése alapján mérik. Bár az adatszolgáltatásra törvény kötelez mindenkit, a kiválasztott egységek 40(!) százaléka az első megkereséskor egyáltalán nem szolgáltatott adatot. (A statisztikai minimum...)

⁹ Ez már – világbanki segítséggel – elkezdődött.

¹⁰ Csak nagyon nagyvonalú "áttekintésünk" van jelenleg a munkanélküliség szerkezetéről (iskolai végzettség, területi elhelyezkedés stb. szerint). Ezek az adatok azonban még nem alkalmasak arra, hogy konkrét megoldási programok kiindulópontjává szolgáljanak.

⁶ A háztartás-statisztikában már korábban is reprezentatív adatgyűjtés volt jellemző, azonban a vállalati teljesítményeket (forgalmat) közvetlenül és teljeskörűen mérték.

⁷ Ezzel kapcsolatban lásd még a TMT e számában *Mundruczó Gy.* cikkét.

1990-ben 2000, 1991-ben pedig már az 5000-et közelíti [9]. Ha azonban mellé tesszük azt is, hogy míg 1974 és 1988 között egy-egy vegyes vállalatba átlagosan 700 ezer, 1989-ben pedig már csak 80 ezer dollárt investáltak, mindjárt kevésbé tűnik szépnek a menyasszony. Még inkább lelohad a lelkesedésünk, ha tudomásul vesszük, hogy "az új vegyes vállalatok többsége a kis tőkeigényű tercier szektorban alakult, s a külföldi partner tőkerésze többnyire alig haladja meg az adó- és egyéb kedvezmények elnyeréséhez szükséges minimális mértéket... A vegyes vállalatok közel kétharmadánál(!) a külföldi partner tőke nagysága 1989-ben 1 millió forint (15 640 dollár) alatt maradt. Korábban viszont a vegyes vállalatoknak csak 8(!) százaléka tartozott ebbe a kategóriába" [9]. Vég nélkül sorolhatnánk azokat a konkrét példákat, amikor az egyébként helytálló (bár többnyire még hiányos) statisztikai adatok félrevezetik az elemzőket az átmenet gazdasági természetének megítélésében. A fő gond azonban az, hogy a materiális hiánygazdaságból lassan-lassan kiemelkedő közép-kelet-európai országokra, elsősorban Magyarországra – még inkább, mint korábban – az információs hiánygazdaság a jellemző.

Áruhiány helyett információhiány

A legmerészebb álmódosítók sem merték volna elgondolni négy-öt évvel ezelőtt, hogy egy váratlan fordulattal nemzeti gazdaságunk hiánygazdaságból túltelített, az eladhatatlan áruktól roskadozó, a bőség zavarával küszködő gazdasággá válik. Ki gondolhatta volna akárcsak egy évvel ezelőtt is, hogy kutyának sem kellő Polski Fiatok és Ladák porosodnak majd a telepeken, hogy a hűtőházba nem fér majd a hús, hogy egy erősebb gabonatermés – mint az idejé – valósággal belefulladásztja a termelőket az eladhatatlan gabonahegyekbe.¹¹ Nem kis mértékben a szigorú, fogyasztáskorlátozó monetáris politikának köszönhetően előállt az az állapot, amelyet csak a fejlett országokban láthattunk korábban: az eladók piacából szinte varázsütésre vevők piaca lett.

Egyetlen lényeges terület azonban, ahol még mindig erőteljes a hiány: az információgazdaság. Itt nem elsősorban az információs infrastruktúra (telefon, adatbázisok stb.) helyenként afrikai szintű elmaradottságára gondolunk, hanem az információtermelő és -forgalmazó intézmények (egyetemek, kutatóintézetek, könyvkiadók, könyvtárak stb.) egyre markánsabban kirajzolódó "hátra sorolására" a költségvetés forráselosztásánál, az információtermelők: az infonauták további rohamos társadalmi leértékelődésére

¹¹ Természetesen ez nem egyértelműen pozitív fejlemény hiszen a hiányt egy újabb hiány: a jövedelemhiány, az elszegényedés "segítségével" tudjuk csak megszüntetni. Ettől azonban tény az, hogy a magyar gazdaság ma sok tekintetben túltermeléssel küzdő gazdaság.

[10], és az információkkal való gazdálkodás, az "információtudatosság" óriási hiányosságaira, fehér foltjaira.

Az említett negatív jelenségek nem új keletűek, de az átmenet gazdaságában felerősödtek. Nem újdonság sem a szellemi munka leértékelődése, sem az információk elhanyagolása, a hiányos informáltság. Mégis most nem csupán elmaradottságról, hanem a tág értelemben vett információs szektor hanyatlásáról, sőt összeomlásáról beszélhetünk, és a megfogalmazás egyáltalán nem túlzó.

Ragadjuk ki az információgazdaság legfontosabb, a fejlődés, a jövő szempontjából leginkább meghatározó részterületét: a tudományos kutatást. A tudományos kutatást általában úgy szokás jellemezni, hogy több információt termel, mint amennyit felhasznál. Ez a szektor azonban közismerten mély depresszióban van. Az iparban a K+F költségek aránya az összes költségeken belül nem éri el az egy százalékot, míg ez az arány a fejlett országokban átlagosan 6–7 százalék körül van. A kutatók nagy számban hagyják el az országot (a külföldön megélhetést kereső akadémiai kutatók aránya már elérte a 15 százalékot). Az ok egyszerű: a kutatási feltételek összeomlása, a kutatók pusztta létfenntartásának lehetetlenné válása. Az iparban a kutatóhelyek létszáma sokkal gyorsabban csökken, mint az ipari létszám általában. A magyar vállalatok éppen fordítva járnak el ebben a tekintetben, mint a nyugatiak. Ahelyett, hogy a válságból fejlesztéssel, racionalizálással keresnek a kiutat, elsőként éppen a kutató-fejlesztő kapacitásokat építik le.

De nemcsak a költségvetés, a kormány ösztönzése hiányzik az információgazdaság fejlődéséhez, hanem a vállalatok sem ismerték fel még az informáltság, az információ üzleti sikert meghatározó szerepét. Akárhová nyúlunk is, a vállalati élet bármely területét tekintjük, úgy tűnik, a vállalatok még nem érzékelik: 1991-ben már nem hiánygazdaságban élnek, ahol nincs szükség piaci információkra. Ma már nem lehet arra alapozni, hogy a vevők úgyszólván megkeresik őket, "ha akarnak valamit".

Ez nem igaz többé! Az viszont igaz, hogy a magyar cégeknek mindössze 5(!) százaléka rendelt meg piacutatást működése során [11]. De ez csak egy jelzés, valójában jóval többről van itt szó, mint holmi tanulmányrendelésről. A rutinos vállalati vezetők, akik egész életükben hozzá voltak szokva ahhoz, hogy legkevesbé a vevő jelzése és maga a vevő a fontos, most nem tudnak mit kezdeni a kialakult helyzettel. Két éve még sokkal lényegesebb volt, hogy egy szabályozóváltozásról szerezzen a vállalati főnök információt "felső kapcsolata" révén, mint az, hogy megtudja: mit fogad el a piac. Az ilyen természetű "szubjektív" információs csatornákon tudtak a "szocialista menedzserek" evezni, mert itt jutottak hozzá azokhoz az értesülésekhez, amelyek valóban fontosnak számítottak a cég fennmaradása szempontjából. És itt újra vissza kell térnünk a nyelvjáték – wittgensteini – terminus technicusához. A cégeknek egy-

szerűen nincs antennájuk a piaci jelzések befogadásához, nem értik, nem beszélnek a piac nyelvét. Hiába világos például legalább egy éve, hogy a szovjet piac összeomlott, a vállalatok ahelyett, hogy új piaci lehetőségeket kutatóknak fel, még mindig abban a reménykednek, hogy valaki (a kormány vagy egy nemzetközi szervezet) majd csak megoldja a keleti kereskedelem megoldhatatlan kérdéseit, és ők továbbra is exportálhatják azt, amit eddig.

Nem megoldás erre a problémára, ha felvesznek egy marketingszakembert, vagy megrendelnek egy tanulmányt. Hiszen ahhoz, hogy új nyelven beszéljünk – a wittgensteini értelemben – intézményileg is meg kell újulnunk. Ezt támasztja alá az alábbi – egyáltalán nem elszigetelt – példa.

A KOGÉP Research International marketingügynökség egy nagy kelet-magyarországi vállalat számára keresett választ arra, hogyan adhatnák el sikeresebben termékeiket. A KOGÉP írásbeli javaslatot tett a vállalati struktúra piacorientált átalakítására. "A felső vezetés – írja az esetről gazdasági újságunk – olyannyira megrettent, hogy lemondta azt a találkozót, ahol mindezt nyilvánosan vitatták volna meg" [11].

A nyelvváltáshoz nemcsak az új nyelv megtanulására van szükség, hanem a régi elfelejtésére is. Arra van szükség, hogy – legalább a vállalati életben – a valódi gazdasági információk és jelzések háttérbe szorítsák a politikai adminisztratív információkat. Le kell értékelődniük azoknak az értesüléseknek, amelyek a minisztériumok, az ÁVÜ személyi változásairól, az egyes személyek "megnyerésének" trükkjeiről, a láncolatokról és rokonsági kötelekekről szólnak, arról, hogy ki kinek a kije, és mit tud elintézni.

Aligha kell bizonygatni, hogy az 1990-es évben a gazdaság "makrokörnyezete" nem szabadította fel a vállalatok jelfogó berendezéseit a "politikai zajok" megfigyelésének kötelessége alól. Talán még inkább "átpolitizált" ma a gazdasági élet, mint az utolsó technokrata kormány – a Németh-kormány – alatt volt. A közélet hangos a Hungaroton, a Magyar Villamosművek Tröszt, a Pílisi Parkerdőgazdaság, a Budapest Bank vezetőinek levélváltásával összefüggő pró és kontra érvektől. Úgy tűnik, megint nem a vezetői alkalmasság az első számú kritérium a vezetői jogosítványok osztogatásakor. A minisztériumi irányítás alatt álló nagyvállalatok vezetőinek több mint 40 százalékát kicserélték. Nincsenek tehát ideális körülmények ahhoz, hogy a menedzserek a piaci sikerre koncentráljanak, a piaci nyelvjáték szabályait tanulmányozzák. A sorsuk, ma úgy tűnik, nem ettől a fajta nyelvtől függ, hanem talán a régi nyelvjátékban kifejlesztett ügyességtől, a bonyolult személyi és politikai viszonyokban való eligazodás képességétől.

És mégis mozog...

Mielőtt azonban eljutnánk ahhoz az elhamarkodott következtetéshez, miszerint minden marad a régiben, körültekintőbben kell szétnéznünk. A valóságban mindezzel együtt vagy mindennek ellenére mélyreható változások zajlanak. Ennek érzékeltetésére idézzük fel ismét a KGST-kereskedelem példáját. A hagyományos tervezési, sőt speciális KGST-nyelvjáték terepül szolgáló keleti kereskedelem minden előzetes mérész becslést meghaladóan már több mint 50 százalékkal csökkent, és a mai becsülés alapján ez nem áll meg: 70 százalékos csökkenés várható. A Lajtán túl azonban – ezt könnyű belátni – aligha beszélhetjük tovább azt a bizantikus, szubjektív viszonyokon alapuló gazdasági nyelvet, amelyet olyannyira megszoktunk. 1000 körüli nagyvállalat és 100 ezer körüli maszek helyett ma 100 000 szervezet és 3–400 ezer családi vállalkozás mozog a gazdasági térben. Ezek az új típusú szervezetek (PJT-k, részvénytársaságok stb.) alkatuknál, felépítésüknél fogva nem képesek ugyanazt a nyelvet beszélni, amelyet az iparbárok által irányított mamutcégek. Változás tehát van. A reálgazdaságban a változások visszafordíthatatlannak tűnnek. A hétköznapi emberek azonban mindezekből csak a Bábelt érzékelik, a zűrzavart, a krízist, a számára szokatlan, megoldhatatlannak tűnő élethelyzeteket.

De vajon kibontakozik-e a zűrzavarból egy új gazdasági rend, kikristályosodik-e egy új nyelvjáték? Létrejön-e az indulatok egymásnak feszüléséből egy új társadalmi szerződés, egy új Magna Charta, amelynek szilárd erkölcsi keretei közt a gazdaság működni képes? Ezekre a kérdésekre senki ne várjon gyors választ. A választ a következő években-évtizedekben kapjuk meg: önmagunktól.

Irodalom

- [1] Szent Biblia (Károlyi Gáspár fordításában). Kiadja a Magyarországi Református Egyház. Budapest, 1959.
- [2] NEUMER Katalin: Utószó Ludwig Wittgenstein a Bizonyosság című könyvéhez.
- [3] Elégedetlen az ÁVÜ munkájával az ÁSZ: (Szerkesztőségi cikk.) = *Heti Világgazdaság*, 1991. június 7.
- [4] KARSAI Gábor: "Az inga most újra az eredeti irányban mozog." Interjú Szabó Tamás államtitkárral. = *Figyelő*, 1991. május 23.
- [5] SZABÓ Katalin: Az információ hiánygazdasága. Világ-gazdasági felzárkózásunk egy jelentős korlátjáról. = *Társadalomtudományi Közlemények*, 1987. 4. sz.
- [6] TARDOS Ágnes: *Adatzavar*. = *Közgazdasági Szemle*, 38. köt. 6. sz. 1991.
- [7] GÁBOR R. István–HORVÁTH D. Tamás: Bukás és visszavonulás a magánkísiparban. = *Közgazdasági Szemle*, 34. köt. 4. sz. 1987.
- [8] DURST Judit: Ha szerda, akkor vámnapi. = *Magyar Nemzet*, 1991. június 3.
- [9] KLEKNER Péter: Sok vállalat – kevés tőke. = *Figyelő*, 1990. szeptember 20.
- [10] FALUSNÉ SZIKRA Katalin: *A tudás leértékelődése*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.
- [11] FUTÓ Péter: *Gyakorlati marketing*. = *Figyelő*, 1991. június 13.